

STRAUSZ PÉTER*

A MODERN TERMELÉSIRÁNYÍTÁS NYUGATI MODELLJEINEK MAGYAR RECEPCIÓJA 1945 ELŐTT

PRE-1945 HUNGARIAN RECEPTION OF THE WESTERN MODELS OF MODERN PRODUCTION-DIRECTING

ABSTRACT

It is always an important question to the Hungarian social scientists, whether Western patterns and strategies become known simultaneously or with some delay in Hungary. It is the also case with the modern management science theories founded by Frederick Winslow Taylor and management practices developed by Henry Ford. This study focuses on their Hungarian theoretical reception before the end of Second World War answering the question has been put above. Presenting the wide professional debate on Taylorism in the circles of Association of Hungarian Engineers and Architects in 1912 it can be stated that Taylor's concept was commonly known among Hungarian engineers managing large scale industries. They had balanced and well-based view on Taylorism and the limits of implementing its findings in the field of economy and public service. During the 1920's more light was shed to Ford's activities which received mostly favourable reception from Hungarian experts. Thus it can be stated that Taylor's and Ford's concepts became known with only a minimal delay in Hungary and the Hungarian scientific circles strived for forming a balanced critique on them.

1. Bevezetés

Talán nem járunk messze a valóságtól, ha azt mondjuk, hogy Frederick Winslow Taylor munkássága jelentette a modern vezetés- és szervezéstudomány kezdetét, az ő munkáiban lefektetett elképzelések máig hatnak a menedzsmenttudomány művelőire és gyakorlati alkalmazóira. Hasonlót állapíthatunk meg a sikeres gyáros, Henry Ford üzemvezetési stratégiájával és gyakorlatával kapcsolatban is: szakmabeli kortársaik és utódaik igazodási pontként tekintettek kettejük munkásságára – vagy elfogadták és továbbfinomították „tanításukat” vagy annak ellenében fogalmazták meg saját üzemvezetési filozófiájukat és alakították ki gyakorlati módszereiket. E két szakember rendszere a kezdetektől fogva vitákat kavart: követőik és ellenzőik révén máig hatnak a vezetéstudomány fejlődésére, elméleti megállapításaiknak a gazdaságban és az azon kívüli területeken gyakorlatba történő átültetése pedig sok tekintetben alapjaiban változtatta meg a nyugati társadalmak többségének termelési és közszolgálati rendszereit.

Fontos kérdés, hogy e két, a 20. századi gazdaság működését sokban befolyásoló személyiség elméleti és gyakorlati rendszerét hogyan fogadták az egyes országok tudományos-szakmai körei és a (mai szóval élve, némiképp anakronisztikusan fogalmazva) nemzetgazdaságok meghatározó aktorai. Az erre adott válasz azért is érdekes lehet, mert ezáltal pontosabban meg lehet állapítani, az adott ország – szakmai és termelési tekintetben – mennyire kapcsolódott szervesen a nemzetközi folyamatokhoz. Különösen érdekes lehet ez a kérdésfelvetés a magyar vezetés- és szervezéstudomány kapcsán, hiszen ez a viszonylag

* Strausz Péter PhD, tudományos munkatárs, Budapesti Corvinus Egyetem Vezetéstudományi Intézet.

fiatal tudományterület épp akkor született, amikor a 20. század hajnalán a – mai szóval élve – tudástranszfer rendkívül felgyorsult, ezért az esetleges lemaradás a korábbiaknál sokkal komolyabb hátrányokat eredményezett. Az elkövetkezőkben arra keresem a választ, hogy Taylor és Ford munkásságával vajon annak megszületésével egyidőben vagy fáziskéséssel ismerkedett meg a magyar szakmai társadalom s milyen volt e két elméleti-gyakorlati rendszer recepciója Magyarországon. Ezáltal reményeim szerint arra is választ kaphatunk, vajon a magyar tudományos-szakmai élet 1945 előtt mennyire tartott lépést a nemzetközi folyamatokkal.

2. „A magyar vezetéstudományi gondolkodás születése” – vitasorozat a taylorizmusról 1912-ben

Magyarországon is természetszerűleg a mérnöktársadalom találkozott először Taylor munkásságával és foglalkozott annak hasznosítási lehetőségeivel. Az itthoni szakmát a Magyar Mérnök és Építész-Egylet fogta össze. Az 1867-ben 627 taggal megalakult egyesület a századfordulóra a műszaki szakemberek legpatinásabb, több mint kétezer tagot számláló érdekvédelmi, tudományos és kulturális szervezetévé vált. Folyóirata, a nivós Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye nem csak műszaki jellegű tanulmányokat, de (köz-)gazdasági és szociológiai/társadalomtudományi témájú írásokat is közölt.¹

Az egyesület törekvései közé tartozott, hogy tagjait naprakészen tájékoztassa a legfrissebb szakmai innovációkról és az új tudományos eredményekről. Ennek érdekében gyakran szervezett előadóesteket, ahol felkért előadók számoltak be egy-egy kérdérről. A taylorizmussal kapcsolatban azonban egy jóval nagyobb szabású rendezvény keretein belül kívánták az amerikai mérnök munkásságát és kialakított rendszerét elemezni. 1912. november-decemberben négy ülésből álló vitasorozatot szerveztek a taylori rendszerről az egyesület (és a kialakuló magyar vezetés- és szervezéstudomány) egyik kiemelkedő tagja, Méhely Kálmán gépészmérnök kezdeményezésére, aki a vitaindító kétórás előadás megtartását is magára vállalta. A munkabérfizetési rendszerek és a Taylor-féle üzemvezetés címmel. A mindvégig nagyszámú hallgatóság részvételével zajló dispután 11 előadó és felszólaló foglalkozott Taylor új kezdeményezésével. 1913-ban a vita teljes anyaga megjelent az egyesület lapjában, Méhely előadása pedig különnyomatban is napvilágot látott.²

2.1. A vitaindító előadás

Méhely Kálmán 1912. november 23-án és 30-án két ankétot is kitöltő bevezető előadásában először a taylori üzemvezetés tudományáról és annak történeti előzményeiről, megszületésének gazdasági-társadalmi körülményeiről-okairól beszélt. Ezt követően részletesen ismertette a Taylor-rendszer főbb elemeit, melyek Méhely szerint az időfelvétel, a feladatrendszer megalkotása és a szervezeti reform. A magyar mérnök-tudós úgy látta, hogy Taylor szerint az üzemvezetés veleje: ismerni pontosan mit akarunk a munkásokkal végeztetni és arra törekedni, hogy ezt a legjobban és legolcsóbban tegyük.³ A taylori gyárvezetés középpontjában az üzemvezetés áll: a termelés irányítójának elsősorban jó vezetőnek kell lennie, mindegy, hogy ő maga mérnök, ipariskolás vagy autodidakta. Fontos emellett a lépések előre való megtervezése, véletlenek nem fordulhatnak elő. A munkairodában bevezetendő kartotékrendszer gyors reagálást és flexibilitást tesz lehetővé. A munkások több művezető alá tartoznak, akik azonban specializáltak, így valódi segítséget tudnak nyújtani számukra a munkában. E rendszer fő vívmánya tehát a specializálódás, a szisztéma azonban csak a tömeggyártásnál használható, mert gyorsan változó jellegű termelés esetén a szervezési költségek nagyon megnőnek.⁴

Méhely nem hallgatta el azokat a nemzetközi (főleg európai, angol) szakmai körökben megfogalmazott véleményeket sem, melyek ellenvetéseket fogalmaztak meg a Taylor-rendszerrel szemben. Az egyik első bíráló a munkairodának a tervezőirodához hasonló specializálásával szemben vetődött fel, mivel ez a munkást sok dolog alól ugyan tehermentesíti, de az állandó ellenőrzés miatt nagyobb az esély a sűrűlódásra a két szervezeti egység között. A másik kifogás az volt a szisztémával szemben, hogy az új rendszer a munkás felelősségérzetét teljesen megszünteti, hiszen így nincs tere az egyéni kezdeményezésnek. Méhely szerint azonban ez téves ellenvetés, mert mindezzel önmagában nem lett megvonva a szellemi stimuláns a munkástól. Nem igaz szerinte az a kritika sem, hogy a Taylor-rendszer a munkást kiszipolyozza, hiszen nem kíván tőle a korábbinál nagyobb erőfeszítést: az ilyen rendszerben működő gyárban egyenletesen folyik a munka, sem ácsorgó, sem siető munkások nincsenek. Az sem helytálló megállapítás, hogy a munkások fluktuációja miatt a rendszert nem lehet jól alkalmazni, hiszen a jobb produktivitásért járó nagyobb bér miatt szívesen maradnak a munkavállalók, csupán a betanítás időszaka alatt van igazán fluktuáció.

Méhely azonban nem csapott fel Taylor ügyvédjének, ő maga is több ponton bírálta az amerikai mérnök szisztémájának egyes elemeit. Némiképp egyetértett azzal a kifogással, miszerint az új rendszer nem csökkenti a régi bajokat, sőt még újakat is teremt melléjük, hiszen túlbonyolított: a munkásnak például már nem egy, hanem nyolc művezetővel kell egyeztetnie munkája előtt. Méhely is valós veszélynek tartotta a túlspecializálást, amit csak kellő érzékkel lehet elkerülni. Taylor egyik kijelentése szerint rendszere a vezető szerepétől függetlenítheti a gyár sikerét. Méhely szerint ez erős túlzás, sőt a vezetőtől ez a szisztéma különleges szervező képességet kíván, tehát szerepe fontosabbá válik, mint azelőtt volt. Nem igaz Taylor azon kijelentése sem, miszerint aki megtanulja az ő szabályait, az mindenképp jó üzemvezető lesz: aki ugyanis korábban kisebb, egyszerűbb felépítésű üzemet is nehezen vezetett el, az Taylort követve még nagyobb bajokat fog okozni.

Méhely úgy látta, hogy az itthoni fejletlenebb iparszervezet szempontjából Taylor rendszere talán merevnek és agyonszervezettnek tűnhet. Valójában azonban ez a szisztéma üzemfilozófiát jelent, melynek egyes elemeit külön-külön is sikeresen lehet alkalmazni. Sok hazai gyárban már hat a szelleme, számos helyen egyes elemeit (anyagnyilvántartás kartoték-rendszer szerint, bónuszrendszer, időtanulmányozás stb.) bevezették.

Előadása végén Méhely további műveket ajánlott azoknak, akik a kérdésben alaposabban el kívánnak mélyülni. Ennek révén a magyar mérnök tanúbizonyosságot tett arról, milyen részletesen ismeri a Taylor-rendszer nemzetközi recepcióját. Elsődlegesen amerikai szakirodalmat: Taylor, Gantt, Emerson, Thompson, Frank B. Gilbreth műveit valamint a vasúti átalakításról szóló ankét New Yorkban 1912-ben (!) megjelent dokumentumait ajánlotta a hallgatóság figyelmébe, de a számtalan megemlíttett szakfolyóiratok között az amerikaiak mellett angol és német periodikákat is szép számmal megemlíttet. Mindebből kitént, hogy Méhely roppant széles spektrumú szakirodalmi bázis áttekintése után vállalkozott vitaindítójának megtartására. Taylorról és szisztémájáról a következőképp foglalta össze zárógondolatait: „Könyvecskéje [...] a gyári üzemnek évszázados fejlődéséből leszűrt breviáriuma. Rendszere annyira magvas, eredeti és érdekes, hogy a közfigyelmet az üzemvezetés kérdéseire terelte, hatalmas lökést adott a kérdések tanulmányozásának, új perspektívát a mérnöki foglalkozás, mérnöki érvényesülés, művezető nevelés, munkásképzés, munkabérfizetés stb. kérdéseinek, s ezzel az egész emberiség kulturális fejlődésének [...] kiváló szolgálatot tett.”⁵

2.2. Vita a Taylor-rendszeréről

A vitaindító előadást követően több ülésen keresztül tartó élénk vita vette kezdetét. Nem célunk mind a tizenegy hozzászólást egyenként részletesen bemutatni, csupán a legfontosabb előadásokról és hozzászólásokról ejtünk szót, valamint a kialakuló vita alapján levonható általános megállapításokat igyekszünk összegezni.

Méhely Kálmán előadása után a Ganz Villamossági Rt. főmérnöke, Sóváry Emil számolt be a taylori rendszer egyes elemeinek bevezetésével kapcsolatos tapasztalatairól. Mindenképp érdemes aláhúzni, hogy Sóváry kísérleteit Taylor 1903-as, akkor még sokkal kisebb visszhangot kiváltott munkája ihlette, mivel 1910-től kezdve vezette be változtatásait a Ganzban, tehát egy esztendővel az amerikai mérnök nagy nyilvánosságot kapott főművének 1911-es kiadása előtt. Ez is mutatja, hogy egyes magyar szakemberek mennyire tisztában voltak a nemzetközi folyamatokkal, így fáziskésés nélkül, sőt a régióban valószínűleg az elsők között fogott bele egy magyar vállalat a taylori szisztéma gyakorlati alkalmazásába. Mindent egybevetve Sóváry a Taylor-rendszer előnyeit abban látta, hogy biztos alapot nyújt az árazásra, előkalkulációra, olcsóbb így a munka, a munkás keresete viszont nem csökken, a munkást megvédi a vezetői önkénytől és a becslés tévedéseitől, utat nyit a munkás érvényesülésének, mert keresetében nincs korlátozva, jobban kihasználja a gyár gépeit és a munkás képességeit illetve biztos támpontot nyújt és a műhelyvezetőséget rákényszeríti a folyamatos fejlesztésre, tökéletesítésre. Legfontosabb pozitívumának azonban a rendszer nevelő hatását tartotta, ennek révén ugyanis egyre jobb mérnökök és egyre jobban teljesítő munkások vállalati kiképzésére van lehetőség. Ennek alapján ajánlotta a vállalatoknak, hogy kísérletezzenek a taylori elvek gyakorlati alkalmazásával, mert szerinte ezek az erőfeszítések a kezdeti elkerülhetetlen nehézségek után később busásan megtérülnek.⁶

A szocialista gondolkodó, a magyar könyvtártudomány nagy alakja, Szabó Ervin is jelen volt a vitasorozaton és egyetlen nem mérnök végzettségüként hozzá is szólt a kérdéshez. Terjedelmes felszólalásának relevanciáját az adta, hogy nemcsak Taylor művét és annak német, francia és osztrák fogadtatását ismerte, hanem igazgatóként a Fővárosi Könyvtárban a taylorizmust részlegesen a gyakorlatban is bevezette. Ennek során az elveket idomítani igyekezett a helyi viszonyokhoz, bizonyos munkafolyamatokat (például könyvbevételezés) normalizált, mozgástanulmányokat végzett és az írásbeliséget több területre is kiterjesztette. Bevallotta azonban, hogy mindez nem állhatott össze rendszerré, mert a közalkalmazotti szférában teljesen eltérő elvek érvényesülnek, mint a vállalatoknál. A mai olvasó csak sajnálni tudja, hogy Szabó nem számolt be részletesebben a Fővárosi Könyvtárban folytatott ezirányú törekvéseiről, mivel ezek valószínűleg a taylori elvek első alkalmazási kísérletét jelentették a magyar közszférában.⁷

A szociológiával, statisztikával is behatóan foglalkozó és filozófiai érdeklődést is tanúsító Szabó felszólalásában sokkal részletesebben taglalta a Taylor-rendszer elméleti kérdéseit. Véleménye szerint a magyar gazdasági szervezetek jóval nagyobb hasonlóságot mutatnak az amerikaiakkal, mint azt sokan gondolják, mégsem lehet a taylorizmust rendszer szinten bevezetni. Ennek oka a magyar ipar fejletlenebb volta: itt ugyanis sokkal kisebb mértékű a gépesítés, hiszen nem éri meg, mivel a munkaerő nagyon olcsó.

Hamisítatlan szocialista ideológusként Szabó úgy vélte, hogy a taylori elvek sikeres hazai alkalmazásához először az emberi viszonyokat kellene megjavítani. A szabad versenyt korlátozó törvényeket kell megszüntetni, a vámhatárokat lebontani, hatékony munkásvédelmet folytatni; „röviden: demokrácia kell”. Ha ugyanis „amerikai standardú racionális üzemszervezetet akarunk, előbb amerikai standardú racionális életszervezetet kell teremtünk”.⁸ Ebből is látszik, hogy Szabó a taylorizmus társadalmi szempontból nézte: mivel minden javítása a termelési viszonyoknak a társadalmi fejlődés és igazságosság előfeltéte-

le, ezért szükség van rá. Igaz ugyan, hogy a taylorizmussal sok helyen visszaélnek, és emiatt a munkásosztály haragja nő, de erről nem az elmélet tehet. Érdeemes megjegyezni, hogy Szabó ezen kijelentésével az egyetlen magyar szocialista, munkásbarát gondolkodó volt, aki nem mereven elutasította Taylor elveit, hanem árnyaltan értékelté azokat.

A Taylorról rendezett vitasorozat⁹ áttekintése során olyan kérdésekről is teljesebb képet alkothatunk, melyek a korabeli magyar tudományos élet helyzetével és az elméleti eredmények gyakorlati alkalmazásával kapcsolatosak. A disputából kiviláglik, hogy a releváns magyar szakmai kör – lett legyen bármilyen szűk is – angol eredetiben olvasta az amerikai mérnök munkásságát összegző művet, nem csupán német illetve osztrák közvetítéssel jutott el az hozzá. Különösen fontos aláhúznunk emellett, hogy az első gyakorlati alkalmazás kísérletre a Ganz Villamossági Rt.-nél mennyire korán, még Taylor híressé vált 1911-es munkáinak megjelenése előtt került sor, ami szintén a magyar szakmai elit „együtt-mozgását” bizonyítja a nemzetközi trendekkel.

A vitából kiténik, hogy a szakma álláspontja szinte teljesen egységes volt a taylorizmus hasznos volta tekintetében. Abban viszont nézeteltérés mutatkozott, vajon bevezethető-e a magyarországi körülmények között. Egyesek szerint ez itthon is lehetséges, mások szerint erre a hazai viszonyok nem alkalmasak, néhányan egy tipikus magyar „harmadik út” kialakítását javasolták, megint mások pedig úgy vélték, hogy a taylorizmus bevezetése fogja megváltoztatni a kedvezőtlen termelési viszonyokat. Egyikük sem a taylori elvek „szolgái” alkalmazását tartotta célravezetőnek, hanem az alapfilozófia megértését és hazai viszonyokra történő alkalmazását.

Fontos hangsúlyozni, hogy szinte az összes előadó és hozzászóló különös figyelmet fordított Taylor rendszerének esetleges társadalmi következményeire, ami azt bizonyítja, hogy e szisztémát a maga egységében vizsgálták, nem csupán üzemszervezési alapelveket, hanem szélesebb körben ható termelési filozófiát látva benne. Láthatjuk tehát, hogy a magyar szakemberek korán és igen alaposan megismerkedtek a taylorizmussal, azt kiegyensúlyozott kritika tárgyává tették és a gyakorlatban is alkalmazták már az első világháborút megelőzően is. Ezzel pedig ahhoz is hozzájárultak, hogy a magyar vezetés- és szervezéstudomány művelése mondhatni egyszerre vette kezdetét a hasonló irányú amerikai és európai tudományos és gyakorlati kezdeményezésekkel.

3. Taylor és Ford magyar kritikája az 1920-as és 1930-as években

A modern vezetés- és szervezéstudomány kérdéseire – többek között az első világháború anyagszállítási nyomán kidolgozott hadigazdálkodás tapasztalatainak nyomán – az 1920-as évektől kezdve talán még nagyobb figyelem irányult. Magyar nyelven a Korunk című kolozsvári közéleti lap foglalkozott többször is az ezzel kapcsolatos kérdésekkel. Ez a folyóirat a baloldali-liberális, polgári demokrata sőt gyakran marxista gondolkodók, publicisták orgánumának számított, nemzetközi szerzőgárdájában ott találjuk az akkor már emigrációban élő Károlyi Mihályt és Jászi Oszkárt is.

A Korunk egyik gyakran publikáló szerzője volt Diamant Izsó gazdasági és művészeti szakíró, 1920-tól az aranyosgyéresi Sodronyipar Rt. vezérigazgatója, aki a liberális gondolkodású ipari „menedzser” östípusának tekinthető. Közgazdasági, kereskedelem- és iparpolitikai cikkei, művészeti vonatkozású írásai szaklapokban és napilapokban jelentek meg. (A Romániai Gyáriparosok Országos Szövetségének erdélyi ügyvezető alelnöke végül 1944 őszén feleségével együtt a nyilasterror áldozata lett.)

Diamant több a lapnak írt cikkében foglalkozott Henry Ford és Frederick Winslow Taylor munkásságával. Előbbiről megállapította, hogy sikerének fő záloga az új elképzelések gyors és időszerű alkalmazása, könyörtelen keresztülvitele. Ford szerint az a vállalat sike-

res, amely a legolcsóbban a legjobbat nyújtja, hiszen olcsó terméket könnyebb elhelyezni a piacon, mint drágát, ez pedig saját korában komoly felfedezésnek számított. Diamant megjegyezte, hogy a Fördről élnevezett tömegtermelési rendszert már előtte is alkalmazták a chicagói vágóhidakon, az ő munkaszervezése kifinomultságát tekintve azonban egyedülálló. Fontos újításnak tartotta még az amerikai gyáros azon stratégiáját is, miszerint a nyersanyag-bányák, a –feldolgozók, illetve a szállítás vállalatán belülre vonásával függetleníttette magát a külső tényezőktől. Így minimális raktározási költség valamint kiszámítható és olcsóbb termelés mellett versenyképes áron kínálhatta termékeit.¹⁰

Diamant nem tartotta szerencsésnek azt, hogy magyar és nemzetközi kritikusok párhuzamot igyekeztek vonni Ford és a kialakulóban lévő menedzsmenttudomány más alakjai között. Az amerikai gyárost egy időben ugyanis sokat emlegették a vertikális terjeszkedés gondolatát megfogalmazó német gyáros-politikus Hugo Stinnes nevével együtt. Az erdélyi szakíró szerint mindkettő zseniális szervező ugyan, de ahol Stinnes harárcsolt, ott Ford alkotott. Sokan a német AEG elektronikai vállalat voltaképpeni létrehozóját, Emil Rathenaut és Fordot is összehasonlították: Diamant szerint közöttük a különbség a hasonló elvek individuális alkalmazásában van: Rathenau komolyabb, tudományosabb, Ford praktikusabb. „Rathenau ideálja a jó gép, Fordé az olcsó, könnyebben eladható gép.”¹¹

Számos szakmabeli hangsúlyozta Ford „munkáspártiságát”. Diamant szerint azonban ez csupán korlátozottan volt igaz, sőt az embert kifejezetten könnyen pótolható szerszámmá alacsonyította. A Korunk szerzője úgy látta, hogy a „Fordismus” csak Amerikában, csak igen nagy méretekben s a korábbiakhoz hasonló konjunktúra-időszakokban alkalmazható és sikeres. Ford erejéit elismerve összegzésként még ennyit jegyzett meg: „De a könyvét kár volt megírnia. A könyve gyöngye, nem őszinte és hamis pátozzsal futott. Ellentétben azzal, amit alkotott.”¹²

Taylorról értekezve Diamant rámutatott, hogy a taylorizmust gyakran a fordizmussal azonosítani szokták, s ez ellen a hibás megállapítás ellen Taylor és Ford hívei egyaránt tiltakoznak. Ebben igazuk is van, mert amíg Taylor egy „szenzáció nélküli, színtelen, tudománytalan tudománynak” a megalapítója, addig Ford ennek a tudománynak a praktikus alkalmazója, reformálója, hasznosítója. Taylor az elismert, de kínlódo és kísérletező elme, Ford a népszerű és könnyen alkotó „sztár”. Taylor nevelni, oktatni, szervezni és szerveztetni akart, kiválasztás által jobb és több munkaeredményt elérni. Ford ugyanazt az eredményt nevelés nélkül akarta (munkásainak 75%-a egy héten belül betanítható volt). A két szakember rendszerét összehasonlítva Diamant megállapította, hogy az „emberiség haladása” szempontjából Taylor rendszere az értékesebb, mert nevelő és nemesítő hatású és többkevesebb sikerrel minden fajta munka szervezése során alkalmazható.¹³

Az 1920-as években Kertész Imre gépészmérnök, műegyetemi tanársegéd önálló munkában foglalkozott Henry Ford rendszerével, melyben Taylor munkásságáról is kifejtette álláspontját. Ford szisztémáját bemutatva hosszasan időzött annak technikai részleteinél, különös részletességgel elemezve a szerinte az egész gyárat behálózó conveyer transzportszalagot, mely segítségével az amerikai gyáros a drága alkatrésraktárakat szinte feleslegessé tette, emellett a munkások sem szaladgáltak ide-oda, így emiatt nem keletkezett idővesztés. Kertész is hangsúlyozta, hogy a szerelési munkafolyamatokat a Ford-műveknél szét lehet választani, így az egyes munkaelemek betanított munkások is elvégezhetik.¹⁴

A magyar gépészmérnök minden forráskritika alkalmazása nélkül elemezte Ford szociálpolitikai nézeteit, a gyáros könyvében szereplő ezzel kapcsolatos összes – gyakran nagyon propagandisztikus – kijelentést készpénznek véve. Emellett Ford munkabér- és bónuszrendszerének különböző fejlődési fázisai is minden kritika nélküli bemutatásra kerültek, és Kertész teret szentelt az iparmágnás által létrehozott munkásjóléti intézmények ismertetésére is.¹⁵

Kertész Imre szerint Taylor és követői az úgy nevezett tudományos üzemvezetés tanának megalkotása során túlzásba estek, mert a differenciális bérrendszerben a legjobb munkás teljesítményét vették alapul, ez pedig azt eredményezte, hogy az átlagos munkavállaló a gyors tempótól kimerült. A szerző Ford módszereit össze is hasonlítva Taylor tudományos üzemvezetésével kijelentette, hogy az előbbi a taylorizmus továbbfejlesztése, de úgy, hogy magasabb célokat tűz ki, és azokat emberségesebben éri el. Az amerikai mérnökről kritikusan fogalmazva Kertész megemlítette, hogy a racionalizálás egyik nagy alakja, Friedrich von Gottl-Ottlilienfeld szerint is Taylor rendszere saját megtermelt hasznának jó részét felemészti a felduzzasztott vállalati hivatalnoksereg. Kertész kitért a német közgazdász azon megállapítására is, miszerint a taylorizmus oly bonyolult és költséges, annyira jól képzett, maximális teljesítményű munkásokat kíván, hogy csak néhány speciális vállalat engedheti meg magának. Egy ilyen vállalat viszont monopolhelyzetét kihasználva a nyereség 2/3-át elteszi és nem szállítja le az adott termék árat, így a taylori rendszer állítólagos pozitív hatása szélesebb körben elenyésző. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy Kertész nem értett teljesen egyet Gottl-Ottlilienfeld ezen kijelentésével, mert szerinte a taylorizmust bevezető és emiatt monopolközeli helyzetbe került gyárak között is van verseny, így a Taylor elveinek és metódusainak nem olyan csekély a hatása, mint ahogy azt a német szakértő állította.¹⁶ A Műgyetem tanársegédének munkájából azonban világosan látszik, hogy szerzője egyértelműen Henry Ford munkásságát tartotta többre, Taylorral kapcsolatban sokkal több bírálatot fogalmazott meg. Mivel egyfelől kritikátlanul elfogadta az amerikai gyáros kijelentéseit, másfelől azonban Taylорral szemben többször túlzottnak tűnő kritikával élt, elemzését nem lehet teljesen kiegyensúlyozottnak tekinteni.

Az 1930-as évek elején Káldor István¹⁷ is önálló munkában foglalta össze Ford és Taylor elképzeléseivel és metódusaival kapcsolatos álláspontját. Elemzésében Kertészhez hasonlóan ő is leszögezte, hogy Ford kortársaitól eltérően nem nyereszkeskedni akart, rendszerével és tevékenységével a közt is szolgálni akarta. Felismerte a tömegfogyasztás fontosságát, ami korában komoly invenciónak számított, sikerének ez lett az egyik alapja. Káldor azonban azt is megjegyezte, hogy az amerikai iparmágnás érdemei és eredményei sokszor inkább a maga köré gyűjtött vezetőké voltak, ő inkább a kezdeményezések zászlóvivője, „reklámarca” volt.¹⁸ A fordizmus Káldor szerint nem is más, mint a Ford által megvalósított gazdasági irányelvek és a követői által létrehozott eredmények összessége a racionalizálás és munkatudomány terén. E rendszer sikerének egyik kulcsa pedig az volt, hogy a munkásságot mint fogyasztóközöniséget is figyelembe vette. A fordizmus nem szereti az állami befolyást, a szakszervezeteket pedig kifejezetten gyűlöli, ezzel viszont a munkavállalót teljesen kiszolgáltatja a munkaadónak. Ez ugyan Káldor szerint bizonyos esetekben a szükséges rossz, azonban sok szempontból végzetes lehet. A szerző azt is megjegyezte, hogy Ford ezen attitűdje mögött az áll, hogy ő még alkalmazhatott szervezetlen – s ezért kiszolgáltatottabb – munkást, mert ilyenből Amerikában sok található.¹⁹

Káldor idézte Fordot, aki szerint a haszon nem a munkásokat illeti, mert ha így lenne, megszűnnének a befektetések. A haszon az árak csökkenését idézi elő, ezért az hasznosnak tekinthető. A magyar szerző azonban úgy gondolta, hogy mindezek csak nagyüzemben igaz megállapítások, ahol a munkaerő kihasználásának megszervezése magas szintű. Nem igaz az amerikai gyáros azon kijelentése sem, miszerint a kormányok hiába akarják törvényekkel a jólétet biztosítani, arra csak a munka képes; mivel minden társadalomban szükség van a jogi háttérre. A vásárlóerő legfontosabb forrása a munkabér: ezt Ford és az amerikai nagyvállalatok már felismerték és alkalmazzák, nagy sikerrel. Ez az elv Káldor szerint szinte mindenhol teljesen megállja a helyét, s nagy emberismeretről és praktikus érzékről tanúskodik. Az is fontos megállapítása az amerikai iparmágnásnak, hogy ahogy minden piacot, a munkapiacot is szervezni kell.²⁰ A szerző azonban rámutatott Ford önellentmon-

dásaira, aki művében egyszer azt állítja, hogy nincs szükség minimumbérre, mert az sosem lesz elég, máskor viszont azt mondja, hogy az általa megállapított napi 7 dolláros minimumbér megfelelő. Emellett Káldor azt a kijelentést sem tartja igaznak, miszerint a gép valóban kevesebb ember alkalmazását okozza, viszont új munkaalkalmakat teremt, s így összességében nem növeli a munkanélküliséget. Valójában azonban a gépek sokkal jobban szaporodnak, mint az általuk teremtett munkaalkalmak, ezért a munkahelyek számszerűleg csökkenni fognak.²¹

Taylor rendszeréről értekezve Káldor megállapítja, hogy az amerikai mérnök és munkatársai a munkamódszerek gazdaságosságát a tudományos üzemvezetéssel kívánták fokozni, de mivel viszonyítási alapjuk a legkiválóbb teljesítmény volt, így az eredmény az átlagmunkás túlterhelése lett. Alapvetéseit (jó üzemvezetés, magas bér, alacsony termelési költség) a szerző szerint ráadásul maga Taylor sem tartotta be maradéktalanul. Mivel arra törekedett, hogy minden munkás a képességeinek megfelelő legmagasabb – és ehhez mérten legtöbb munkával járó – munkakört kapja, így annak bére arányosan már nem számít olyan magasnak. Összegzőként Káldor kijelentette, hogy a taylorizmus a munkás relatív bércsökkenése mellett nagymértékű munkanélküliséget is generál.²²

Mind Kertész, mind pedig Káldor egyetértett abban, hogy Ford (és kisebb mértékben Taylor) kezdeményezéseinek nagy része igen jó, ami problémás, az sokszor nem az ő hibájuk, hanem a környezetből is fakad. Elveik többsége Európára azonban nem vonatkoztatható, Magyarországon pedig agrárállam lévén a fordizmus és taylorizmus döntő része nem alkalmazható, hiszen azok kifejezetten ipari államokra vannak kitalálva.

A rendelkezésre álló területi keretek között nem volt alkalmunk Magyary Zoltán taylorizmussal kapcsolatos recepcióját és a taylori elvek magyar közigazgatásban való alkalmazási kezdeményezéseit bemutatni,²³ azonban talán a fenti rövid elemzésből is kitűnik, hogy a magyar kritikusok többsége 1945 előtt a nemzetközi folyamatokkal lépést tartva és (Kertész Imrét kivéve) nem csupán szűken vett szakmai szempontok alapján, hanem szélesebb társadalmi perspektívából is vizsgálta Taylor és Ford rendszerét, alkalmasnak tartva azok egyes elemeit a magyar termelési gyakorlatban is alkalmazni.

JEGYZETEK

1. Pallas Nagylexikon, XII. kötet (1896). Áldássy Antal et al. (szerk.) Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt. Budapest.
2. Lásd: Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönye, 1913. évfolyam 1–8. szám; illetve Méhely Kálmán (1913): A munkabérfizetési rendszerek és a Taylor-féle üzemvezetés. Pátria Rt. Budapest.
3. Méhely Kálmán (1913): A munkabérfizetési rendszerek és a Taylor-féle üzemvezetés. In: Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönye, 1913. évfolyam 1. szám, 11. old.
4. Méhely Kálmán (1913): A munkabérfizetési rendszerek és a Taylor-féle üzemvezetés. In: Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönye, 1913. évfolyam 2. szám, 22. old.
5. Méhely Kálmán (1913): A munkabérfizetési rendszerek és a Taylor-féle üzemvezetés. In: Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönye, 1913. évfolyam 2. szám, 30. old.
6. Vita a Taylor-rendszerről. Sóváry Emil főmérnök tapasztalatai a Ganz-gyárban. In: Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönye, 1913. évfolyam 3. szám, 41–53. old.
7. A szocialista gondolkodó taylorizmussal kapcsolatos megállapításait lásd: Szabó Ervin (1977): A Taylor-rendszerről. In: Hol az igazság? (vál. és szerk.) Remete László. Magvető. Budapest. 153–174. old.
8. Az idézeteket lásd: Szabó Ervin (1977): A Taylor-rendszerről. In: Hol az igazság? (vál. és szerk.) Remete László. Magvető. Budapest. 173–174. old.

9. A vitasorozat fontosabb résztvevőinek (Hollerung Gábor, Czukor Kálmán, Munkácsi Andor, Przyborski Ottó, Szandtner Gyula, Wopaletzky Károly, Szuk Géza) hozzászólását lásd: Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönye, 1913. évfolyam 4. és 8. szám.
10. Diamant Izsó (1926): Ford. In: Korunk, 1926. 7 szám (július).
11. Diamant Izsó (1926): Ford. In: Korunk, 1926. 7 szám (július) és Diamant Izsó (1927): Az ipari amerikanizmus útjai. 2. In: Korunk, 1927. 7. szám (július).
12. Diamant Izsó (1926): Ford. In: Korunk, 1926. 7 szám (július).
13. Diamant Izsó (1926): Ford. In: Korunk, 1926. 7 szám (július).
14. Kertész Imre (1926): Henry Ford és a fordizmus. Közgazdasági és szociálpolitikai tanulmány. Budapest. 9. old.
15. Kertész Imre (1926): Henry Ford és a fordizmus. Közgazdasági és szociálpolitikai tanulmány. Budapest. 11–17. old.
16. Kertész Imre (1926): Henry Ford és a fordizmus. Közgazdasági és szociálpolitikai tanulmány. Budapest. 18–19. old.
17. Káldor személyéről egyelőre igen keveset tudunk, csak annyi bizonyos, hogy a könyvét megjelentető kiadó, az 1920-ban létrehozott, főleg irodalmi műveket kiadásával foglalkozó Genius alapítója Káldor Miksa volt, s a vállalat 1933-ban beolvadt a Révai Testvérek Irodalmi Rt-be.
18. Káldor István (1930): Ford és a fordizmus. Genius Könyvkiadó Rt. Budapest. 13. old.
19. Káldor István (1930): Ford és a fordizmus. Genius Könyvkiadó Rt. Budapest. 19–20. old.
20. Káldor István (1930): Ford és a fordizmus. Genius Könyvkiadó Rt. Budapest. 26., 30–32. old.
21. Káldor István (1930): Ford és a fordizmus. Genius Könyvkiadó Rt. Budapest. 33. old.
22. Káldor István (1930): Ford és a fordizmus. Genius Könyvkiadó Rt. Budapest. 10–12. old.
23. Magyar ezzel kapcsolatos álláspontjára lásd még: Zachar Péter Krisztián (2013): Taylor és Fayol munkásságának hatása a két világháború közötti magyar közigazgatás-elméletre. In: Tanulmányok a magyar menedzsmenttudomány 20. századi történetéről. (szerk.) Dobák Miklós. L'Harmattan Kiadó. Budapest. 41–61. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Diamant Izsó (1926): Ford. In: Korunk, 1926. 7 szám (július).
- Diamant Izsó (1927): Az ipari amerikanizmus útjai. 2. In: Korunk, 1927. 7. szám (július).
- Káldor István (1930): Ford és a fordizmus. Genius Könyvkiadó Rt. Budapest.
- Kertész Imre (1926): Henry Ford és a fordizmus. Közgazdasági és szociálpolitikai tanulmány. Budapest.
- Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönye, 1913. évfolyam 1–8. szám.
- Méhely Kálmán (1913): A munkabérfizetési rendszerek és a Taylor-féle üzemvezetés. In: Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönye, 1913. évfolyam 1. szám.
- Méhely Kálmán (1913): A munkabérfizetési rendszerek és a Taylor-féle üzemvezetés. In: Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönye, 1913. évfolyam 2. szám.
- Pallas Nagylexikon, XII. kötet (1896). Áldassy Antal et al. (szerk.) Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt. Budapest.
- Szabó Ervin (1977): A Taylor-rendszerről. In: Hol az igazság? (vál. és szerk.) Remete László. Magvető. Budapest.
- Vita a Taylor-rendszerről. Sóváry Emil főmérnök tapasztalatai a Ganz-gyárban. In: Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönye, 1913. évfolyam 3. szám.
- Zachar Péter Krisztián (2013): Taylor és Fayol munkásságának hatása a két világháború közötti magyar közigazgatás-elméletre. In: Tanulmányok a magyar menedzsmenttudomány 20. századi történetéről. (szerk.) Dobák Miklós. L'Harmattan Kiadó. Budapest.